

„БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА, XV—XIX в.“ от НИКОЛАЙ ГЕНЧЕВ. Университетско изд. „Климент Охридски“, С., 1988; „ИСТОРИЯ НА СТАРОГРЪЦКАТА КУЛТУРА. ТЕОРЕТИЧЕН ПОГЛЕД“ от БОГДАН БОГДАНОВ. С., Наука и изкуство, 1989

В последно време българската хуманитарна наука е обхваната от забележим стремеж за изграждане на един по-общ културологичен поглед към процесите и явленията от духовния живот. Излизането не само от рамките на отделното произведение и индивидуално творчество, но и от границите на отделния вид изкуство, търсенето на общи закономерности, както и интересът към всевъзможни сравнения с развитието на чуждите култури и задълбоченият поглед към тях не без основание се приемат за методологически фундамент, от който трябва да израсне така необходимото цялостно преосмисляне на хуманитаристиката.

Сред увеличаващия се брой интересни изследвания, дело на автори от различни поколения, специално внимание заслужава книгата на Богдан Богданов „История на старогръцката култура. Теоретичен поглед“, която като задълбочено и подчертано авторско насочване към един продължителен основополагащ период от развитието на световната цивилизация едва ли има български прецедент в последните десетилетия. Симптоматичен е фактът, че по същото време до читателите достига и едно друго фундаментално изследване, изразяващо сходни тенденции — „Българската култура. XV—XIX в.“ от Николай Генчев. Двата труда, посветени на отдалечени във времето периоди от развитието на два етноса, са добър повод за размисъл около принципите, върху които се гради дванадесетата българска история на културата. Още повече, че и Б. Богданов и Н. Генчев си поставят за цел не просто да изложат своите виждания за разглеждания материал, но и да вземат отношение по важни методологически проблеми. И още нещо. „Теоретичния поглед“ към един от най-изследваните периоди от развитието на човешката цивилизация без друго се опира на някои от най-представителните постижения на културологията в световен мащаб и дори само по тази причина е подходящ повод за сравнение с постигнатото от българистиката.

Естествено е в тези бележки подходът към двата труда да е различен. Тъй като не се самозалягам, че съм специалист по старогръцка култура, то тук по-скоро представям книгата на Б. Богданов, без да се стремя да вляза в диалог с него. Още повече, че научните достойнства на „История на старогръцката култура. Теоретичен поглед“ са очевидни и не се нуждаят от повърхностни компли-

менти. Крайната цел на представянето на труда наред с опознаването на античността е изличаването на методологически поуки за разглеждането на българската културна история. С повече или по-малко основания диалог е потърсен при разглеждането на труда на Н. Генчев.

Не от вчера Б. Богданов е привлякъл вниманието не само на читателите, интересващи се от антична култура; неговите книги „Омировият епос“, „Еллинистическата литература“, „Мит и литература“, „Романът — античен и съвременен“, студията и предговорите му респектират с теоретична дълбочина и широта на погледа. Новият му труд започва с преглед на различните възгледи за античната култура, съществували от древността до наши дни. С оглед на българската проблематика трябва да се акцентува върху това, че дори в Италия и Западна Европа по време на Ренесанса „е налице едно минимално разбиране на елинската античност, по-скоро оживяване, отколкото анализ...“ (с. 14) и това в някаква степен намалява приеманото по презумпция различие с Българското възраждане въпреки безспорната разлика в мащабите. Специално внимание заслужава главата „Културата — система и процес“, в която Б. Богданов разгръща в теоретичен план своите възгледи. И тук присъства историческият развой на понятието „култура“, като се акцентува върху разбирането, че тя е система от ценности и цялостен възглед за света, код и съобщение. Авторът се стреми да извлече плодотворното от различни подходи, да обедини в една система техните постижения. Опирайки се на Кл. Леви-Строс и К. Попър, Б. Богданов анализира типологическата дихотомия — култура на затворената и на отворената общност. Тази ползваща се със завидна научна популярност и плодотворност дихотомия лежи в основата на цялостното му разглеждане на античната цивилизация.

Периодизацията на античността обхваща няколко епохи: микенска (XVI—XII в. пр. н. е.), геометрична (X—VIII в. пр. н. е.), архаика (VII—VI в. пр. н. е.), класика (V—IV в. пр. н. е.), единизъм (III—I в. пр. н. е.) и еллинистическо-римска епоха. От гледна точка на културата същността е въпросът за единството на тези периоди, което Б. Богданов не е склонен да приеме без множество уговорки.

Тезата на труда е, че старогръцката цивилиза-

ция се изгражда въз основа на предимно затворена общност, културата има характер на вторичен фолклор и вторична митология, преобладава устното обичуване в рамките на определена общност и система от празници. Изградена е изменяща се йерархия от общности, празници, плащове и културни действия, като нерядко отделните елементи от тази йерархия частично се припокриват.

Старогръцката митология е разглеждана в развитието, като авторът дава израз на скептицизма си относно възможността за пълно реконструиране на първичния ѝ етап за разлика от следващия директно от нея по-добре познат вторичен период. Разкрито е присъствието на индоевропейски черти, средиземноморско-малоазиатски субстрат и източни влияния върху старогръцката митология. След сбит анализ на критската цивилизация е представена геометричната епоха. Това е времето, когато се зараждат двата допълващи се епитически типа — Омировият и Хезиодовият, анализирани като трайни линии в културата. Особен интерес представлява разглеждането на „Илиада“ като вторичен миг, в който се забелязва специфично разширяване на традиционната представа за епитическа общност, като в резултат се достига до нова хуманистична интенция. По сходен начин е разглеждана и поемата „Деда и дни“. Епохата на архаиката е представена като време на разпоречие и виталност, на териториално разширение при отсъствие на разграничението център—периферия, на нови процеси в общественния живот и изкуството.

През епохата на класиката се оформя полицентрична структура на старогръцкото общество (при наличието на два центъра — Атина и Спарта, — които се намират и в определена културна опозиция) с нейните институции и норми. Тук, както и на много други места Б. Богданов не пропуска да отбележи наличието на тенденции, които се противопоставят на общата насоченост на епохата. Така големият организатор и строител на атинската демокрация Перикъл нарушава някои норми на времето, като налага по-голяма отвореност, рационализъм и либерализъм; не по-малко представители за епохата фигури като Софокъл и Херодот в някаква степен се разграничават от линията на държавника, към чийто кръг принадлежат. В стила на изобразителното изкуство също действуват две тенденции — „едната към строго предназначение за ползуване по традиционен начин от общност и другата към разсеяно предназначение за ползуване и по друг начин и не непременно от определена общност“ (с. 132). Като представители за епохата са разглеждани храмът на Зевс в Олимпия, творчеството на скулпторите като Фидий, Мирон, Полклет, Проклетел.

В главата за старогръцката религия от времето на архаиката и класиката Б. Богданов доуточнява своята плодотворна идея за вторичния мит. Според него „върху наследените от миналото митологични образи и мотиви старогръцката религия развива една вторична митология“ (с. 143), различаваща се от вторичната митология в литературата. Системата от празници (племенни и мистериални), които моделират различни типове общности, е друга възможност за изясняване на старогръцката култура.

От гледна точка на културата един от най-ярките феномени на античната цивилизация — драматургията и театърът — може да се разглежда като продукт на вторична фолклорна култура според начина на социално битуване, обвързване с празника, отношение към писания авторски текст. Б. Богданов съумява да намери своя гледна точка към някои свърхтрадиционни въпроси — жанровата постановка, представянето на човека и системата от събития в сюжета на атическата трагедия, като въз основа предимно на „Едип цар“ разкрива както общия модел, така и усилията той да бъде нарушен — една тенденция, твърде характерна за културата.

Не само при разглеждането на реториката Б. Богданов акцентува върху устния характер на гръцката култура до елинизма. Разглеждайки философията, Б. Богданов представя нейния носител, служещ си също предимно с устни форми, като маргинална фигура в общественния живот на полиса; преобладаващо затвореният характер на общността влиза в противоречие със стремежа за формулиране на универсални твърдения. Същевременно тенденцията към изграждане на „комунистична“ среда за универсални действия съумява да се реализира в различни форми. Противопоставени са, от една страна, реторическата школа на Изократ, която има повече практическа насоченост, и философската школа на Платон, нацелена към отделния човек и откъдността; в рамките на философията пък сходна опозиция се открива между Платон и Аристотел, които са разглеждани като илюстрация на два типа световъзприемане — континуално и дискурсивно.

Наред с празника и високите форми на културата Б. Богданов разглежда още всекидневното и частния живот, за които съществува твърде идеализирана представа. Противопоставянето делник—празник, нарушено чак през елинизма, формира у класическите гръци такова отношение към частното съществуване, според което от него не се очаква нищо високо и значително. Това се забелязва при бита (храната, облеклото, къщата), живота на жената и пр.

При по-сбитото разглеждане на елинизма (на тази епоха Б. Богданов е посветил друга своя книга) авторът акцентува върху промяната на характера на културата. Елинистичната култура се развива на основата на голяма отворена общност (полисите биват изместени от обширни монархии), на подвижния в реално и ценностно отношение индивид, който вече се чувствава поданик, а не гражданин. Оттук и налагането на косвеното обичуване, развитието на индивидуализма, тенденцията към реализъм в науката и изкуството. Засилват се контактите и смесването на елински и източни елементи, като на различните нива и при различните жанрове доминира едно от двете начала и до цялостен синтез не се достига. Някои провинциални елински традиции набират сили, разгръща се вертикалното разделение на културата и жанровото многообразие. Промените обхващат и езика (движението е от диалекти към широко разпространен общ език), образованието, бита, правите и пр.

Противопоставянето между елинизма и по-ранните епохи според опозицията култура на пря-

кото общуване и устното действие в рамките на празника — култура на косвеното общуване и книгата, насочва Б. Богданов към теоретични разсъждения върху прехода, който в някаква степен има свои аналогии и при други култури, включително и българската. Разпространяването на книгата, възникването на библиотеки, измененията в литературата са все особености, които сближават епохата на елинизма с новото време. Същевременно според Б. Богданов всичко това по-скоро подсказва бъдеща радикална промяна, отколкото да представлява самата промяна. Разглеждането на книгата като единство от писан и четен текст насочва учения към различията, които той открива както при създаването, така и при възприемането на творбата. Четенето през античността, което по правило е пред слушателни или поне на глас, според Б. Богданов съдържа компромис спрямо непосредственото устно общуване. По-категоричното отказване от този компромис, извършвано успоредно с други същностни промени, води до радикалното изменение на типа култура. В резултат на това изменение римската и ранновизантийската епоха имат вече друга характеристика и по тази причина не са разглеждани в труда.

Известният на читателската публика историк Николай Генчев, познат от многобройните му трудове (на особена популярност се радват неговите изследвания за Васил Левски), отдавна се интересува от проблемите на културната история. За това свидетелства например появилата се преди десетина години негова книга „Франция в Българското духовно възраждане“. В последните години Н. Генчев се насочва към преосмисляне на подхода към културата на българското минало, и това се долавя както в последното издание на неговия труд „Българско възраждане“, така и в нетрадиционното му изследване „Социалнопсихологически типове в българската история“, а и в енциклопедията „Българската възрожденска интелигенция“, на която той е съставител (заедно с Красимира Даскалова) и автор на разгърнат предговор.

„Българската култура. XV—XIX в.“ неслучайно е включена като първа книга от обещаващата библиотека „За и против“ на Университетското издателство „Климент Охридски“. Poleмичната насоченост е съзнателно подчертана от автора, тя се чувства не само в категоричните оценки за постиженията на изследвачи от миналото, но и в критичното отношение към днешното състояние на българската хуманитаристика, която според Н. Генчев в редица отношения не отговаря на съвременните задачи и амбиции.

Бих сгрешил, ако кажех, че основният патос на „Българската култура. XV—XIX в.“ е критичен. Авторът си поставя отговорни съзидателни цели. Едно от безспорните достойнства на Н. Генчев като историк е, че той не се затваря в рамките на отделен период от миналото, а винаги търси трайните тенденции, процесите, които обхващат цялостното развитие на българския народ. Така е и тук. Ученият не се ограничава с посочените в заглавието векове, а по същество излага възгледите си за развитието на българската култура от зараждането ѝ докъм края на XIX в., като често хвърля поглед и към по-новите времена. Връщането на

зад във времето до езическата култура от VII—IX в., а и по-рано, се налага, защото сред „комплекса от фактори“, които определят българската нация и нейната култура, Н. Генчев поставя „действието на природния, географския и геополитически фактор с въздействието на местните и глобалните екосистеми“ и „българския антропологически тип и биологическата характеристика на етноса“ (с. 7). Едва ли може да се оспори както значението на тези фактори, така и това, че осмислянето на тяхното въздействие поне засега е доста бегло. Дори по отношение на антропологическия тип на гръка (безспорно привлича вниманието на много повече изследвачи) Б. Богданов заключава: „не разполагаме с методика“ за отчитане на връзката му с културата (с. 199). По същия начин и осмислянето на „влиятелно на местните и глобалните екосистеми“ е по-скоро пожелание, отправено към едно не така близко бъдеще на българската наука.

Повече е постигнатото при изясняването на различните гледни, на които се обляга българската култура в своето национално битие, — праисторическата култура по нашите земи, античното наследство и цивилизациите на славянските и прабългарските племена. Н. Генчев отваря крайностите в интерпретирането на тракийското и гръко-римското наследство. Според него съществени различия в степента на развитие са пречка пред едно реално пряко тяхно въздействие върху българите. Заключенията са основателни, но може би още тук трябва да се спомне възможността за един друг подход към глобалните процеси в културата и тяхното осмисляне. При Н. Генчев противопоставянето номадска—оседнала цивилизация, варварство — цивилизация, а след това средновековие — ново време или Изток—Запад винаги съдържа още един елемент, винаги втория член на опозицията е култура в по-голяма степен от първия, а развитието е единно и като цяло има възходяща насоченост. Съществува и друг подход, който акцентува върху специфичното за цивилизацията и признава на всяка от тях правото да бъде определена като култура. От тази гледна точка българите от времето на Кубрат и на Симеон например не са непременно повече или по-малко „културни“, така както и местната цивилизация на американския континент е не по-малко ценна от цивилизацията на европейските ѝ завоеватели. Това, разбира се, е по-скоро теоретичен аспект, докато от гледната точка на историята на отделния етнос развитието не без основания може да се възприеме като прогрес.

И още нещо. Отдаващото масирано изследване на античността като че ли все повече разширява територията на възприетото, усвоеното отвъд за сметка на „специфичното“, „месното“. А това не прави античността по-малко ценна епоха. Към подобни изводи води разглеждането и на други възлови моменти от развитието на световната цивилизация, включително и класическия западноевропейски ренесанс. Така че полусъзнатият страх на изследвачите да не подценят „същностното“, „изконното“ в българската култура чрез разглеждане на чуждите въздействия едва ли е основателен. На един подобен възглед, акцентуващ върху „самобитното“ като цяло, се противо-

поставя Н. Генчев. В някаква степен, явно по-малка, същото може да се констатира и при отграничаването му от преобръщателния вариант на същия страх — преувеличаването на значението на възприетото (особено на съзнателно възприетото) от „по-цивилизованите“ чужди култури.

Н. Генчев характеризира периода VII—IX в. като време на своеобразен културен дуализъм между „праславянската и протобългарската родово-племенна древност“ (с. 30), съзнателно противопоставен на византийската християнска писмена цивилизация. И същевременно „още тук ще се зачене най-мъчителното противоречие в българското духовно развитие, изразено във вечното търсене на баланс между самобитният и чуждото“ (с. 31).

През IX в. обаче като че ли недостатъчно мотивирано не само в представяния труд се извършва радикалната промяна, включваща българската култура в сферата на византийската цивилизация и подчиняваща я на нейния модел. Свързаното с промяната дело на Кирил и Методий се разглежда от автора в светлината на подчертана полемика с „романтическия патос“ и съзнателните преиначавания. Н. Генчев отделя внимание на модифицирането на византийския културен модел у българите, но акцентува на приближаването им към цивилизацията, което открива в книжнината и останалите сфери на културата.

Заслужава внимание и една друга група особености, характерни за развитието на културата на т. нар. варварски народи — последиците от сравнително рязкото и едновременно преминаване на двете граници: безписмена—писмена култура, езичество—варварство. Античността представя един друг модел, характеризиращ се с плавност на двата прехода, протичащи с различни междинни форми, а и не така синхронно. Още тук се пораждат въпроси не само за измененията в народната култура, но и за елементи от това, което Б. Богданов нарича вторична фолклорна култура, които да предхождат прехода и поне частично да го подготвят, а и да продължават съществуването си и след прехода. Не много изяснена е промяната от една друга гледна точка. Н. Генчев не използва активно споменатата по-горе основна за съвременната културология дихотомия. Но ако се приеме, че до промяната културата на славяните и българите се изгражда въз основа на едно по-скоро затворено общество, как го по мирен път доста рязко става отворено, за да може да извърши две категорични промени... Въпросите са много, едва ли е коректно да бъдат отправяни единствено към Н. Генчев.

Тенденциите на приобщаване към Византия и европейската цивилизация и рефлексът на затваряне в себе си се редува в българското средновековие, следвайки хода на историческите събития. Авторът отделя внимание както на сближаването с духовните ценности на византизма, така и на общославянската мисия на българската култура преди всичко като ретранслатор на тези ценности; разкрит е интересът и към творби извън византийската сфера. Въз основа на твърде оскъдни сведения ученият предлага интересен анализ на българската средновековна интелигенция. Подобен подход, характерен за Н. Генчев, се прилага и към по-

късни периоди. Особено плодотворен е той по отношение на Възраждането, когато и давите са повече.

Внимание заслужава и разглеждането на идейните течения във Византия и България — исихазма, варлаамитството, а също павликянството, богомилството и пр., видени като изразители на различни насоки в културата на региона. Авторът се отнася скептично към търсенето на прелренесансови черти в българската култура от XIV в., но не премълчава въпроса за недоосмислените западно-европейски успоредници на някои явления от епохата на Евтимий Търновски.

Османското владичество изменя коренно картината на духовния живот по българските земи. Наложеният със силата на оржието своеобразен социален и политически ред, различен от европейския феодализъм, ислямизацията и въздействието на ислямската цивилизация, прекъсването на линията на елитарната култура, демографските изменения, разпадането на източноправославната духовна общност и други фактори според Н. Генчев налагат тотално нарушаване на културно-историческия континуитет и чрез нивелация на културата на бадканските християнски народи водят до образуването на нова балкано-ориенталска културна общност.

Съществува спор за прекъснатия континуитет и хилядолетното единство на българската култура. И тук сравнението с античната култура, в чието развитие също се наблюдават преходи, е от значение. Впрочем не само с античната. Б. Богданов, макар и не така категорично, също е склонен да приеме, че „елинската цивилизация във второто хилядолетие пр. н. е., културата от X до IV в. пр. н. е. и тази от елинистичната и римската епоха образуват три големи единства, чийто характер се подежда трудно към единен културно-исторически ход“ (с. 38).

През първите векове на робството институции като зардугата, родът, семейството, а също и манастирите съхраняват частично белезите на изградената по-рано цивилизация. Книжовният живот от това време е разгледан в няколко насоки — дейността на Евтимиевите последователи в чужбина (Гр. Цамблак, К. Костенечки, Киприан), репривасчетската традиция, новаторските усилия, свързани преди всичко със Софийската книжовна школа (Поп Пейо и Матей Граматик), международните контакти, осъществени чрез творчеството на Д. Кантакузин, Владислав Граматик, Ресавския литературен кръг и пр., и дейността на българите католици. Тежки са и пораженията върху българското изкуство и другите сфери на духовен живот, проследени от Н. Генчев.

Авторът подчертава закономерно потърсената компенсация чрез народната култура. Всъщност този пласт присъства самостоятелно в духовния живот на българите поне от приемането на християнството, догато се осъществява диференциация по признаците елитарност и народностност (фолклорно — специализирано изкуство според една друга терминология). Нещо повече. Без да са изгнани общоприети представи, въпросът за наличие на „низов“ пласт, за книжовни произведения, принадлежащи към т. нар. народна лите-

ратура, не е отхвърлен от науката за периода на свободното средновековие.

Същевременно сведенията за народната култура от времето преди завладяването на България са твърде оскъдни и вероятно поради това, а и поради несъгласието си с преувеличаването на ролята ѝ от „романтично“ настроени изследвачи Н. Генчев се насочва към нея едва когато достига до първите всекове на робството. Разглеждането ѝ е пряко свързано с въпроса за отношението между езическо и християнско в нея, за доминирането на едно от двете начала. Н. Генчев оспорва увлечението по откриване на езически пласт във фолклора, според него християнизирването е подчертано доминиращата тенденция. Тези възгледи са не само добре защитени, но и методологически ценни на фона на господстващото доскоро у нас негативно отношение към християнството като идеология и духовна практика и значението му за развитието на културата.

Към проблема може да се подходи и от друга изходна точка. Християнството е развиващо се явление, чиито корени също трябва да се търсят в неелитарната култура на Древността и Близкия изток. При възникването си то не е стройно изградена, писмено зафиксирана система от спиритуалистични възгледи за света, в каквато скоро, поне частично, се превръща. В България то достига на един определен етап от своето развитие, възприема се в някаква форма, но без елементи на адаптация, „облекчено“ от някои негови високи пориви (което в известен смисъл ще да не само профаниране, но и приближаване до първоизточника); развитието продължава, следвайки общия ход на православното, но без да се достига до някои крайности. Ако се разграничи християнство от спиритуализъм, ще се забележи може би, че и в общото си развитие християнството, включително и в православния му вариант, е принудено да прави компромиси спрямо рано наложилата се насоченост към спиритуализъм (победата на иконопочитанието може да се разглежда като подобен компромис), а и да се разслоява според носителите си. От своя страна християнството в българската народна култура явно е по-малко спиритуализирано от официалното християнство от времето на свободното средновековие, което пък не повтаря всичко и изцяло от Византия. Така че някакво разграничаване между християнството в българската народна култура от официалната доктрина в България и Византия, а вероятно и от народното християнство на други народи все пак ще трябва да се прокара. Но това разграничаване естествено не е свързано само с остатъците от езическото световъзприемане. Безспорно е едно — изследването на присъствието на християнството в българската култура от съвременни позиции е слабо изследван и многообещаващ комплекс от проблеми.

Опирайки се на Арн. Тойнби и Н. Конрад, Н. Генчев определя като ренесансова всяка епоха, която въз основа на ценности от миналото осъществява радикална социална и културна трансформация (с. 174). В този смисъл Българското възрождение е органична част от европейския преход към Новото време, но има по-различна мотивация и културна насоченост. Авторът защитава налаганата се в последно време периодизацията

схема, според която първият период на Българското възрождение обхваща целия XVIII и началото на XIX в., вторият съпада с реформите в Турция през 20-те и 50-те години на XIX в., третият — с последните две десетилетия на робството. Според Н. Генчев, а и според други изследвачи възрожденските процеси продължават чак до Първата световна война в освободените части на България и особено сред населението, останало под чужда власт. Този вероятно много продуктивна идея обаче остава недоразгърната тук, неподкрепена от анализ на конкретните процеси и явления след 1878 г. От различни изходни позиции наскоро Т. Жечев обоснова своите виждания по тези проблеми в две студии¹. Не може да не се забележи, че концепциите на Н. Генчев и Т. Жечев в много отношения скрито спорят една с друга въпреки единството по периодизационните проблеми.

Н. Генчев проследява икономическите и социалните промени, изграждането на новите институции на културата през Възраждането, развитието на книжнината, изобразителните изкуства, архитектурата, музиката; проследява развитието на националната идея, превръщането на фолклорния човек в гражданин. Разгледано е развитието първоначално на една синкретична култура, която се разпада и образува своя нова жанрова и видова система.

Поради историческите условия Българското възрождение има определена компенсаторна роля. Същевременно то стъпва върху ценностите на българското средновековие и античната цивилизация, а също и на живите постижения на народната култура. Новото се съдържа в отслабване на локалните особености и разпадането на балкано-ориенталската общност на отделни национални култури, развиващи се успоредно, но самостоятелно. Н. Генчев акцентува върху връщането на новообразуваната българска нация в сферата на европейската културна общност, от която е била откъсната през първите столетия на робството. Същевременно според автора всички тези процеси срещат сериозна съпротива от противоположни тенденции и не достигат до възможния предел преди Освобождението.

Подобно респектиращо като цялостна конструкция представяне на Българското възрождение от културологична гледна точка, резюмирано в тези бележки не без допълнително схематизиране, също поражда някои въпроси. Не става дума за отделните неизбежни неточности, пропуски и оспорими твърдения, като подвеждането на различни явления под знаменателя „европейски предромантизъм“, разглеждането на белетристичката предимно през призмата на Карпеловото творчество, стеснената представа за Н. Геров и пр. Наложителни са обаче редица уточнения около връзките с народната култура. Както е известно, възрожденската книжнина, музика, изобразително изкуство особено в по-ранните периоди по-скоро се отдалява (частично, но съзнателно) поне от по-

¹ Вж. Т. Жечев. Въведение в историческата поствка на новата българска литература. — Съвременник, 1988, № 3; Въведение към изучаването на новата българска литература. — Септември, 1988, № 10.

лесно забележимите фолклорни модели и едва през зрялото възраждане (П. Р. Славейков, Н. Геров, Хр. Ботев, Н. Козлев) ги преоткрива. Преходът „от фолклор към литература“, анализиран от Б. Ничев и оспорен практически без аргументи в последно време от Н. Георгиев², се отнася до по-дълбоки структури. Самата фолклористика в началото е привнесено явление и е предназначена повече за национално легитимиране пред чужденците. Недокрай изяснен е и въпросът за повторния преход към ново отворено общество. По-скоро декларирани, отколкото равностойно представени са и противоположните тенденции.

Като продължение и доразвиване на плодотворната идея на Н. Генчев вероятно може да се мисли и за едно бъдещо по-диференцирано разглеждане на разпадането на балкано-ориенталската общност. Поне на територията на преводната книжнина — същността дял от възрожденската култура — се наблюдава частично припокриване на корпусите от чужди творби, преведени на български, сръбски, гръцки, румънски, а също и често използване на балкански посредници за общуване със света. Като се имат предвид и някои аналогични сходства от други сфери на културата, може да се допусне, че преходът от балкано-ориенталска общност към отделни национални култури преминава през една общност на балканските християнски народи, които се стремят да се отделят от империята. От друга страна, е ясно, че и по-рано християните образуват относително обособен блок в рамките на балкано-ориенталската общност.

Отделен проблем представлява съзнателното и последователното прокарано скептично отношение спрямо определен тип взаимодействия на българската култура: славяни и прабългари с античния и местния субстрат, остатъците от езическото и въобще от по-старото гравидо в народната култура (оттук и дезинтересирането спрямо „Веда словена“ и други подобни явления), както и вътрешните взаимодействия и разслояването на културата от времето на свободното средновековие. Изказаните от Н. Генчев методологически несъгласия спрямо конкретни трудове по тези проблеми (някои от тях предизвикали широк интерес) не отменят съществуването на самите проблеми. Наред с това Н. Генчев основателно преосмисля други контакти на българската култура, върху които акцентува: „постоянната, но смътна тяга към античността“ (с. 178) през Възраждането, както и отношението със западноевропейската цивилизация от

същия период, разглеждани доскоро по традиции с твърде голям скептицизъм.

Повече или по-малко открито в българската хуманитаристика отдавна се водят спорове по някои същностни въпроси — за самотитното, привнесеното и универсалното, за ускореното повтаряне на познати от други национални култури етапи и собствения път на развитие, за доминиралата роля на едно или друго влияние през определен период и пр. „Българската култура. XV—XIX в.“ има това предимство, че за разлика от други изследвачи дезавоалира своята изходна позиция, насочва се към възловите точки и открито атакува позициите на изследвачите с различна нагласа. Преди да бъдат решени (ако въобще това може да стане окончателно) проблемите, те трябва да бъдат разкрити и формулирани точно. Това до голяма степен е постигнато от Н. Генчев и неговият труд несъмнено е благородно предизвикателство за диалог и спор, несъмнено приближаване към едно по-дълбоко виждане в историческия развой на българската култура. Нещо повече — новаторските идеи на автора като цяло са значителен принос към българската културна история.

При всичките рискове от прибрзани аналогии паралелният прочит на два труда, посветени на българската и чуждата култура, е не само увлекателна интелектуална игра, но и, убеден съм, дълбоко поучително занимание. Защото една от все още непреодолените общи слабости на част от домашните трудове, посветени на подобна проблематика, е затварянето в строго ограден национален, пък и хронологически периметър, което води до обръкване между универсалното, особено то и специфичното, до теоретизиране по въпроси, изяснени върху различен, но сходен материал. Обединяването на размислите, породени от два твърде различни труда, в случая е продиктувано и от нещо друго. Въпреки явните различия в темперамента, подхода и методологията у Б. Богданов и Н. Генчев се забелязват и някои общи черти. И двамата, всеки по свой начин и в различна степен, се отнасят скептично към реконструирането на най-древни особености, и двамата клонят към отграничаване на отделните големи периоди, между които виждат относително слаби приемствени връзки, и двамата се насочват към диалектиката на епохите и откриват противоречащите си тенденции, и двамата ратуват за обновяване на методологията и поставят разглежданите явления в по-широк контекст. Без да имаме основания да ги причисляваме към някаква нова единна школа в българската културология, можем да се надяваме, че „История на старогръцката култура. Теоретичен поглед“ от Б. Богданов и „Българската култура. XV—XIX в.“ от Н. Генчев ще бъдат отлична основа за разгръщане на научните търсения в много и различни насоки.

Николай Аретов

² Вж. Б. Ничев. Увод в южнославянския реализъм. От фолклор към литература в естетическия развой на южните славяни през XVIII и XIX в. С., 1971 (1976); Н. Георгиев. Тезиси по история на новата българска литература. — Литературна история, № 16, 1987.